

Urszula Klemba

Badaczka niezależna • Independent researcher

 <https://orcid.org/0000-0001-5719-5126>

CECYLIA WALEWSKA (1859–1940) EWOLUCJA POSTAW INTELIGENTKI POLSKIEJ (AUTOREFERAT ROZPRAWY DOKTORSKIEJ)

SUMMARY

Cecylia Walewska (1859–1940). Evolution of attitudes of the Polish intelligentsia (Self-report of the doctoral dissertation)

This work is devoted to the life and work of Cecylia Walewska – a Polish activist of the women’s movement, a teacher, journalist and writer.

The aim of the work is to present a pretext biography – against the background of those times – of an extremely important figure for the Polish emancipation movement, that means – Walewska. The knowledge, so far, about the chronicler of the Polish women’s movement has been negligible. Apart from laconic biographies and deliberations on her journalism and literature, Walewska did not attract the attention of researchers.

Writing this dissertation has become possible and is based on the found manuscript of the heroine’s diary, the press and materials scattered in archives and libraries all over Poland. Apart from preliminary considerations and the conclusion, the work consists of three chapters, a bibliography and an appendix. In addition, it has been provided with numerous illustrations that have not been published so far and constitute an element complementing the narratives of individual chapters. The writer lived at the turn of three epochs, hence the dissertation has a chronological order allowing for showing the evolution of political and journalistic attitudes, as well as emancipatory, didactic and literary activities.

The first chapter introduces the topic hitherto completely unknown, namely the genealogist of the Zaleski family, Lubicz coat of arms. By referring to the writer’s roots, it was possible to present a very extensive family connotation, showing the environment the writer grew up in. The next part of the chapter presents her childhood and education. She was educated at home under the supervision of Waleria née Hulanickie Thugutt; then, following in her mother’s footsteps, she was sent to a private girls’ school run by Karolina Welinowiczówna. In the meantime, she began learning to play the piano under the tutelage of the most eminent music teacher at the time, Rudolf

Strobel. At the age of 13, severe anemia prevented her from continuing the education. She devoted a year's break from studies to reading writings and novels, in particular by N. Żmichowska, which had a significant impact on her education at the 3rd German Gymnasium under the government law. In this way, the young writer avoided the russification and supervision of the authorities that went far beyond the school walls. In 1875, at the age of 16, she graduated from high school, passing her secondary school-leaving examination, and thus obtained a teacher's diploma with verbal distinction. Due to the fact that she was Polish, she could not receive the gold medal.

In the same year, she received a license for a music teacher specializing in piano playing. After her father's death, the education she received prepared Walewska for her professional work, thanks to which she was able to support herself and help her family. The last part of the subsection presents her relationship and life with Stanisław Adam Marek Walewski, Kolumna coat of arms.

The second chapter of the work presents the writer's entry into social salons and the influence of the then Warsaw intellectuals staying there. Being in the salons was an honor and enabled Walewska to develop in the public sphere. New contacts allowed her to publish her texts in a larger number of magazines, which increased her recognition in the literary world. Entering the salons over the years, the former language and music teacher became perceived as a writer associated with the positivist trend. The next section presents the writer's literary and journalistic activity in the years 1877–1914. The third subsection presents her political attitudes and national activity, as well as her exile to Kursk for participation in the illegal march organized to commemorate the 100th anniversary of the Kościuszko Uprising. The next part focuses on the presentation of Walewska's activity in favour of the women's movement and women's education. The last part of the second chapter presents the life of an activist during the Great War, thus showing what difficulties she had to deal with and how war skirmishes influenced her everyday life.

The first part of the third chapter presents Walewska in the first years of independence and her work at the Ministry of Labour and Social Welfare. In 1925, the writer was awarded the 4th class „Rebirth of Poland” medal for her activities in the field of social welfare. In the same year, she retired and returned to literary and journalistic activities. During this period, Walewska wrote the chronicles of the women's movement, the most cited by contemporary researchers. The third section of the third chapter discusses the evolution of political attitudes and views that took place at the end of the writer's life. The May coup by J. Piłsudski finally influenced the writer's turning away from his politics. She spent the last years of her life in the house of the Ursuline Sisters in Warsaw. She died in 1940 and was buried next to her husband in the Powązki cemetery.

KEYWORDS: Cecylia Walewska, evolution of attitudes, intelligentsia, self-report

STRESZCZENIE

Niniejsza praca została poświęcona życiu i twórczości Cecylii Walewskiej – polskiej działaczce ruchu kobiecego, nauczycielce, publicystce i literatce.

Celem pracy jest przedstawienie biografii pretekstowej na tle ówczesnych czasów niezwykle istotnej postaci dla polskiego ruchu emancypacyjnego, jaką była Walewska. Dotychczasowy stan wiedzy na temat *kronikarki polskiego ruchu kobiecego* był znikomy. Poza lakonicznymi biogramami i rozważaniami nad jej publicystyką i literaturą Walewska nie przyciągnęła uwagi badaczy i badaczek.

Napisanie niniejszej rozprawy stało się możliwe i opiera się na znalezionym rękopisie pamiętnika bohaterki, prasie oraz materiałach rozproszonych w archiwach i bibliotekach w całej Polsce.

Praca składa się, poza rozważaniami wstępnymi oraz zakończeniem, z trzech rozdziałów, bibliografii i aneksu. Ponadto została opatrzona licznymi ilustracjami, które do tej pory nie były publikowane i stanowią element uzupełniający narracji poszczególnych rozdziałów. Pisarka żyła na przełomie trzech epok, stąd dysertacja ma układ chronologiczny, który umożliwia pokazanie ewolucji jej postaw politycznych, publicystycznych, działalności emancypacyjnej, dydaktycznej i literackiej.

Rozdział pierwszy przybliża temat dotychczasowo zupełnie nieznaną, jakim jest genealogia rodziny Zaleskich h. Lubicz. Odwołanie się do korzeni pisarki pozwoliło przedstawić bardzo rozległe konotacje rodzinne, pokazujące środowisko, w jakim się wychowała. Kolejna część rozdziału przedstawia jej dzieciństwo i naukę. Edukację domową odbyła pod okiem Walerii z Hulanickich Thugutt, następnie idąc w ślady matki, wysłano ją do prywatnej szkoły żeńskiej, prowadzonej przez Karolinę Welinowiczównę. W międzyczasie rozpoczęła naukę gry na fortepianie pod okiem najwybitniejszego wówczas pedagoga muzycznego Rudolfa Strobla. W wieku 13 lat silna anemia nie pozwoliła jej kontynuować nauki. Roczną przerwę w nauce poświęciła na czytanie pism i powieści, w szczególności Narczyzy Żmichowskiej, które miały istotny wpływ na podjęcie przez nią edukacji w III Niemieckim Gimnazjum na prawie rządowym. Młoda pisarka w ten sposób uniknęła rusyfikacji oraz nadzoru władz, który wykraczał daleko poza mury szkolne. W 1875 r. w wieku 16 lat ukończyła gimnazjum, zdając maturę i tym samym uzyskała dyplom nauczycielki ze słownym wyróżnieniem. Z uwagi na to, że była Polką nie mogła otrzymać złotego medalu nagrodowego. W tym samym roku otrzymała patent nauczycielki muzyki ze specjalnością gry na fortepianie. Po śmierci ojca otrzymane wykształcenie przygotowało Walewską do pracy zawodowej, dzięki której mogła się utrzymać i pomóc rodzinie. Ostatnia część podrozdziału przybliża jej związek i życie ze Stanisławem Adamem Markiem Walewskim h. Kolumna.

Drugi rozdział pracy przedstawia wstąpienie pisarki na salony towarzyskie oraz wpływ na nią przebywających w nich ówczesnych inteligentów warszawskich. Bywanie w salonach było zaszczytem i umożliwiło Walewskiej rozwój w sferze publicznej, nowe kontakty pozwalały na publikowanie tekstów w większej liczbie czasopism, co zwiększyło jej rozpoznawalność w świecie literackim. Wkroczenie na salony sprawiło, że z biegiem lat dotychczasowa nauczycielka języków i muzyki stała się postrzegana jako literatka związana z nurtem pozytywistycznym. W następnym podrozdziale została zaprezentowana działalność literacka i publicystyczna pisarki w latach 1877–1914. W trzecim podrozdziale przybliżone zostały jej postawy polityczne i aktywność narodowa, a także zesłanie do Kurska za udział w nielegalnym pochodzie zorganizowanym dla uczczenia 100. rocznicy wybuchu powstania kościuszkowskiego. Kolejna część skupia się na przedstawieniu aktywności Walewskiej na rzecz ruchu kobiecego i kształcenia kobiet. Ostatnia część drugiego rozdziału prezentuje życie działaczki podczas Wielkiej Wojny, pokazując tym samym, z jakimi trudnościami musiała sobie radzić i jak wydarzenia wojenne wpływały na jej codzienność.

Pierwsza część trzeciego rozdziału ukazuje Walewską w pierwszych latach niepodległości i jej pracę w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej. W 1925 r. pisarka za działanie na polu opieki społecznej otrzymała order „Odrodzenia Polski” IV klasy. Tego roku przeszła na emeryturę i powróciła do działalności literackiej i publicystycznej. W tym okresie Walewska napisała, najbardziej cytowane przez ówczesnych badaczy kroniki ruchu kobiecego. Trzecia część trzeciego rozdziału omawia ewolucję postaw i poglądów politycznych, jaki dokonał się pod koniec życia pisarki. Przewrót majowy dokonany przez Józefa Piłsudskiego ostatecznie zaważył na odwróceniu się pisarki od prowadzonej przez niego polityki. Ostatnie lata życia przebywała w domu Sióstr Urszulanek w Warszawie. Zmarła w 1940 r. i została pochowana u boku swojego męża na cmentarzu powązkowskim.

SŁOWA KLUCZOWE: Cecylia Walewska, ewolucja postaw, inteligencja, autoreferat

Wprowadzenie. Założenia i cel rozprawy

Niewątpliwie historia kobiet i ich udział w działalności na rzecz równouprawnienia kobiet jest nadal otwartym obszarem badawczym. O działalności polskich kobiet na rzecz równouprawnienia, emancypantkach czy feministkach pisano najczęściej jako o całej grupie działaczek, które starały się uczestniczyć w życiu politycznym i podejmowały szereg inicjatyw na niwie społecznej, m.in. poprzez zakładanie stowarzyszeń. Na rynku wydawniczym odczuwalny jest natomiast niedostatek ich jednostkowych opracowań biograficznych. Dlatego też moim zamierzeniem przy wyborze tematu dysertacji stało się pragnienie chociaż pewnego wypełnienia luki badawczej nad historią ruchu kobiecego na ziemiach polskich w ostatnich latach XIX w. i w pierwszych dekadach XX stulecia. Stąd też bohaterką niniejszej pracy o charakterze biograficznym stała się Cecylia z Zaleskich Walewska uznawana za najważniejszą, a w zasadzie jedyną kronikarkę ruchu kobiecego w interesującym mnie okresie.

Jako zasadnicze cele dysertacji postawiłam sobie zarysowanie możliwie pełnego obrazu jej życia i działalności na tle trzech epok (okres zaborów, lata Wielkiej Wojny, Druga Rzeczpospolita). Podjęłam próbę ukazania ewolucji jej postaw i ich zróżnicowanych uwarunkowań, a także zdecydowałam się przybliżyć najważniejsze problemy i procesy zachodzące na ziemiach polskich po klęsce powstania styczniowego, z którymi bohaterka musiała się zmierzyć. Dysertacja ma charakter biografii pretekstowej. Czy wybór Cecylii z Zaleskich Walewskiej na bohaterkę dysertacji doktorskiej jest uzasadniony? Odpowiem na to pytanie słowami znakomitego opiniodawcy tamtych czasów Stefana Żeromskiego, który nakazywał wręcz „pamiętajcie uczcić zasługi Cecylii Walewskiej – tej pracownicy na polu społecznym – cichej a niezmordowanej – nie przeoczcie tego – powinna mieć być zabezpieczony”. Uważam, że powyższe słowa jednego z najwybitniejszych pisarzy w historii naszego kraju tym bardziej uzasadniają moją celowość podjęcia tematu.

Bohaterka niniejszej rozprawy należała do elity społecznej, reprezentując dziewiętnastowieczną i dwudziestowieczną inteligencję polską. Inteligencję rozumiem tutaj jako grupę ludzi zajmujących się zawodowo pracą umysłową, którą mogli podjąć dzięki odpowiednio zdobytemu wykształceniu. Cecylia Walewska przez cały okres swojego życia utrzymywała się z umysłowej pracy najemnej, najpierw jako nauczycielka, następnie jako pisarka i publicystka, stąd powyższe argumenty pozwalają uzasadnić, że traktuję ją jako przedstawicielkę ówczesnej inteligencji.

Cecylia Walewska żyła na przestrzeni trzech odmiennych epok, stąd była świadkiem wielu ważnych historycznych, politycznych i społecznych wydarzeń. Dlatego też ewolucję postaw pisarki zdecydowałam się przedstawić na pięciu płaszczyznach: emancypacyjnej, narodowej, oświatowej, politycznej i pisarskiej. Cecylia Walewska urodziła się i żyła w okresie nasilającej się aktywności kobiet, w tym także na

ziemiach Królestwa Polskiego. Druga połowa XIX w. i początek XX w. to rozwój świadomości kobiet, ich dążenie do podnoszenia poziomu wykształcenia, a co za tym idzie chęć podejmowania pracy zawodowej. Długi proces wymagał akceptacji społecznej, gdyż wieloletnie ograniczenia kulturowe, społeczne i obyczajowe nadal stawiały kobietę w pozycji wyłącznie gospodyni domowej, opiekuńczej matki, uległej i posłusznej żony. Kobieta w Królestwie Polskim do końca XIX w. nadal miała znikome prawa i była uzależniona od woli mężczyzn, którym skostniałe prawo pozwalało podporządkować córki i żony. W zasadzie dopiero po powstaniu styczniowym w Królestwie Polskim powstały warunki polityczno-społeczne, które wymuszały powolną początkowo zmianę tych poglądów i postaw. Kobiety pozostawione przez mężczyzn, którym przyszło walczyć za ojczyznę, zmuszone zostały do utrzymania rodziny. Dotychczasowy wizerunek kobiety bohaterki i patriotki przeistoczył się w przedsiębiorczą i aktywną gospodynię. Potrzebę zmiany statusu kobiety w społeczeństwie doby powojennej jako pierwsi dostrzegli pozytywiści warszawscy. Ich hasła zainicjowały dyskusję na temat ustępstw, na jakie mężczyźni mogli sobie pozwolić względem kobiet. Do powyższego dyskursu dołączyła wchodząca w dorosłe życie Cecylia Zaleska, która obok Aleksandra Świętochowskiego, Elizy Orzeszkowej i Henryka Sienkiewicza zaczęła publikować na łamach tygodnika „Prawda”. Poprzez jej przykład starałam się pokazać zachodzącą ewolucję postrzegania kobiety i powolną zmianę pozycji żony w ostatniej dekadzie XIX w. i w początkach XX w. w niektórych środowiskach społecznych.

Aktywność społeczna pisarki wyrażająca się przez cały okres jej życia poprzez pracę zawodową i uczestnictwo w różnorodnych towarzystwach, nie tylko kobiecych, pozwoliła przedstawić zmienność postaw politycznych Walewskiej w trzech omawianych epokach. Wpływ na to miały także rodzące się na ziemiach polskich nowe ugrupowania polityczne, których członkowie i zwolennicy początkowo spotykali się i dyskutowali w salonach towarzyskich, następnie ściśle współpracowali z prasą i w końcu tworzyli stowarzyszenia, a nawet partie polityczne. W tym zasadniczym problemie badawczym zadałam sobie trud poszukiwania odpowiedzi na szczegółowe pytania, takie jak: co powodowało, że Walewska odstąpiła od wizji pozytywistycznego rozwoju społecznego? Dlaczego jej poglądy uległy radykalizowaniu? Z jakimi nurtami politycznymi sympatyzowała?

Sylwetka Cecylii Walewskiej stała się również pretekstem do zobrazowania rozwoju polskiego ruchu kobiecego od końca XIX w. i pokazania różnych jego nurtów. Rekonstruując jej działania, postawiłam sobie pytania: czy ruch kobiecy na ziemiach polskich był jednolity? Co spowodowało jej chęć przystąpienia do emancypantek? Czy pisarka zachowała równowagę i poprawne stosunki z każdym z przedstawicieli, a dokładniej mówiąc przedstawicielek różnych nurtów? Wreszcie, co miało decydujący wpływ na zmianę jej poglądów na temat tego ruchu?

Obok walki o prawa wyborcze feministki w drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. aktywnie działały na rzecz zrównania praw w dostępie kobiet do edukacji. Stąd też zadają sobie pytania: w jakim stopniu Walewska włączyła się w te działania? Czy jej aktywność ograniczała się tylko i wyłącznie do sfery teoretycznej? Jakie były jej poglądy na temat edukacji kobiet?

Poza samym życiem oraz aktywnością stowarzyszeniową i oświatową bohaterki interesował mnie również jej dorobek literacki i publicystyczny. Ważnym zagadnieniem stała się próba ukazania wizerunku pisarki, szczególnie jak odbierali ją ówcześni krytycy literatury i pisarze, kto czytał jej dzieła? I najważniejsze może pytanie – czy pojawiające się w literaturze przedmiotu określenie „kronikarka ruchu kobiecego” jest uzasadnione?

Metody badawcze i dobór źródeł

W celu uzyskania odpowiedzi na tak postawione w pracy pytania poznawcze zastosowałam kilka metod badawczych charakterystycznych dla warsztatu naukowego historyka. Zasadniczą metodą badawczą, jaką przyjąłam, była analiza zgromadzonego podczas kwerendy materiału źródłowego. Wykorzystywałam metodę porównawczą, a w niektórych momentach stosowałam metodę indukcyjną, wyciągając wnioski ogólne z licznych informacji szczegółowych. Dla ustalenia niektórych faktów wykorzystywałam ponadto metody: geograficzną, genealogiczną oraz wnioskowania. W niektórych momentach posiłkowałam się naukami pomocniczymi historii: źródłoznawstwem, heraldyką i genealogią. Wszystkie wymienione metody okazały się bardzo pomocne w dążeniu do jak najbardziej obiektywnego odtwarzania rzeczywistości, w której aktywny udział brała Cecylia Walewska.

Niniejsza dysertacja doktorska powstała na bazie materiałów źródłowych różnej proveniencji. Podstawę źródłową stanowiły przede wszystkim materiały archiwalne, dorobek pisarski i publicystyczny Cecylii Walewskiej. Jednak najbardziej przydatny okazał się bardzo obszerny rękopis wspomnień pisarki, który znajduje się w zbiorach Muzeum Walewskich w Tubądzinie i stanowi zdeponowaną własność spadkobiercy rodziny Kazimierza Stanisława Walewskiego – Piotra Walewskiego. Pamiętnik zatytułowany *Paciorki mego różańca. Garść wspomnień dla Kuzyna Kazimierza Walewskiego najdroższego przyjaciela – opiekuna mojej starości na jego prośbę i serdeczne życzenie spisano*, liczy aż 1166 stron i składa się z piętnastu rozdziałów.

Ten obszerny egodokument obejmuje całe życie pisarki, opisuje ludzi, z którymi miała kontakt, zdarzenia historyczne i związane z nimi realia. Walewska, spisując pamiętnik, postawiła siebie w perspektywie świadka, stąd zdaje sobie sprawę z określonych mankamentów tego dzieła, które niekoniecznie jest w pełni

obiektywne. Autorka w jego treści nie opowiada o życiu intymnym i kwestiach wstydlivych, wynika to z charakteru źródła, które zostało wywołane na prośbę kuzyna. Cecylia Walewska o życiu prywatnym wspomina niewiele, jej początkowe rozdziały, choć tytuły sugerują coś innego, skupiają się na opisie otaczającego ją świata i przyrody. Wstrzemięźliwa jest w mówieniu o relacjach z mężem i najbliższą rodziną czy niedoczekanym macierzyństwie. Mimo pewnych mankamentów napisanie niniejszej dysertacji nie byłoby możliwe bez tego cennego egodokumentu. Dzięki wspomnieniom udało się ustalić przebieg życia Cecylii Walewskiej, a z pewnością kilka istotnych aspektów jej życia osobistego. Scharakteryzowała także swoje poglądy na toczące się wydarzenia polityczne, a także opisywała relacje z przedstawicielami różnych warstw społecznych oraz ich wpływ na nią.

Drugim w kolejności najistotniejszym zbiorem okazał się obszerny zespół Archiwum Kazimierza Walewskiego z Tubądzina (Archiwum rodziny Walewskich), przechowywany w łódzkim Archiwum Państwowym. Znajduje się tam m.in. prywatna korespondencja pisarki, obejmująca w dużej mierze listy Walewskiej od wydawców, pisarzy, przyjaciół, rodziny i towarzystw. Odegrały one istotną rolę w odtworzeniu działalności publicznej i pisarskiej Walewskiej. Do najcenniejszych należy korespondencja od Henryka Sienkiewicza, Aleksandra Świętochowskiego, Gabrieli Zapolskiej czy Stefana Żeromskiego. Istotne znaczenie miały dla odtwarzania życia prywatnego oraz zawodowego Cecylii i Stanisława Walewskich znajdujące się w tym zespole świadectwa pracy, dokumenty urzędowe, świadectwa szkolne, karty i legitymacje członkowskie potwierdzające przynależność do różnych towarzystw i instytucji.

Liczne i cenne informacje o życiu prywatnym i rodzinnym, a także dające możliwość porównawczą przyniosła analiza rękopisów pamiętników bratanicy Walewskiej, Ireny Stankiewiczowej, a dla wnioskowania o pracy na niwie oświatowej – pamiętnik współpracownicy pisarki – Teodory Męczkowskiej. Oba rękopisy przechowywane są w Bibliotece Narodowej w Warszawie.

Przy odtwarzaniu genealogii rodzin Zaleskich i Walewskich dokonałam kwerendy w aktach metrykalnych w parafiach rzymskokatolickich w Warszawie, Siedlcach, Łomży, Łodzi, Łowiczu, Pomiechowie. Wykorzystałam także istniejące herbarze i wydawnictwa genealogiczne.

Poza archiwaliai istotną rolę odegrała prasa okresu. Kwerendzie poddanych zostało kilkadziesiąt periodyków, wymieniając tylko te najważniejsze, takie jak: „Prawda”, „Wędrowiec”, „Kurier Warszawski”, „Kurier Codzienny”, „Tygodnik Ilustrowany” „Ateneum”, „Nowa Reforma”, „Głos”, „Nowa Gazeta”, „Ogniwo”, „Przełom”, „Epoka”, „Bluszcz”, „Tygodnik Mód i Powieści”, „Echo Literackie i Artystyczne”, „Kłosa”, „Ster”, „Nauka i Życie”, „Kurier Niedzielnny”, „Dzień Polski”, „Kobieta Współczesna”.

Znakomitym uzupełnieniem źródeł archiwalnych i prasy okazały się liczne źródła drukowane, w tym przede wszystkim egodokumenty – pamiętniki i wspomnienia osób, które współpracowały z Cecylią Walewską. W pracy wykorzystano ich kilkanaście. Wiele ważnych informacji uzyskano z różnego rodzaju wydawnictw źródłowych oraz inskrypcji na tablicach epitafijnych poświęconych członkom rodziny Cecylii Walewskiej. Co więcej, dysertacja została opatrzona licznymi ilustracjami, które do tej pory nie były publikowane i stanowią interesujący element uzupełniający narrację w poszczególnych podrozdziałach.

Struktura i główne wątki rozprawy

Jako najodpowiedniejszy dla osiągnięcia założonych celów badawczych wybrałam układ chronologiczno-problemowy pracy, który wyznacza trzy główne etapy życia bohaterki. Przedstawione fazy wynikają z życia w trzech odmiennych epokach. Dzięki takiemu układowi możliwe było przedstawienie i analiza postaw bohaterki niniejszej monografii wobec otaczającej ją rzeczywistości w różnych okresach jej życia. Taka kompozycja umożliwiła tym samym ukazanie zachodzącej ewolucji postaw społeczno-politycznych Cecylii Walewskiej.

W rozdziale pierwszym przybliżone zostały losy życia członków najbliższej rodziny Cecylii Walewskiej, którzy mieli wpływ na kształtowanie się jej poglądów, wyniesione z domu tradycje oraz podejmowaną później działalność. Rozdział ten opisuje dzieciństwo i jej drogę edukacji, pierwsze podejmowane przez nią prace zarobkowe, do których zmusiła ją trudna sytuacja materialna rodziny, oraz poznanie i ślub ze Stanisławem Walewskim h. Kolumna. Ze względu na poważne braki źródłowe tę część dysertacji można porównać wręcz do układania rozrzuconych kawałeczków mozaiki, z których niejeden zaginął.

W rozdziale drugim zaprezentowane zostały warszawskie salony inteligenckie, gdzie Cecylia Walewska obcowała z ludźmi silnie oddziałującymi na rozwijającą się kulturę przełomu XIX i XX w., a nawiązane z nimi kontakty towarzyskie ułatwiły niejednokrotnie jej rozwój kariery literackiej i publicystycznej. W tej części pracy skupiłam się na odtworzeniu postawy i aktywności narodowej pisarki, która skończyła się bohaterskim udziałem w nielegalnym obchodzie kościuszkowskim, a konsekwencją jej udziału w ulicznej manifestacji było zesłanie do Kurska. Rozdział ten przedstawia również aktywność Cecylii Walewskiej na rzecz ruchu kobiecego oraz zorganizowanie i prowadzenie przez nią Szkoły Niedzielnej dla pracownic. Zwieńczeniem tego rozdziału jest opisanie życia codziennego Walewskiej podczas niecodzienności lat Wielkiej Wojny.

W rozdziale trzecim, którego narracja rozpoczyna się w chwili odzyskania przez państwo polskie niepodległości, prezentuję Walewską w nowej odsłonie. Pisarka

włączyła się w działalność na rzecz odbudowy struktur państwa i podjęła pracę w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej. Ten ostatni rozdział rozprawy ma na celu ukazanie drogi Cecylii Walewskiej od propagatorki myśli Józefa Piłsudskiego do radykalizacji jej postawy związanej z przemianami społecznymi i prowadzoną przez Marszałka polityką, którą pisarka przestała akceptować. Przedstawiona została jej aktywność literacka, kronikarska i publicystyczna, która znacznie się zmieniła i nabrała nieco innego charakteru w porównaniu z wcześniejszym okresem. Zwieńczenie rozdziału stanowi epilog, w którym zostały zaprezentowane dalsze losy Cecylii Walewskiej po zakończeniu kariery publicystycznej i pisarskiej oraz jej ostatni już zwrot w długim życiu – tym razem duchowy.

Dysertację, poza bibliografią i spisem ilustracji, uzupełniają dwa indeksy. Pierwszy z nich zawiera wszystkie opublikowane przez autorkę w różnych czasopismach teksty, łącznie z ich datami wydania. W drugim zaś zostały wymienione wszystkie znalezione recenzje, poświęcone ocenie twórczości pisarki.

Należy podkreślić, że w poszczególnych rozdziałach dysertacji podjęłam, z reguły, zagadnienia nieznane, dotychczas słabo zbadane i niemające szerszego odzwierciedlenia w historiografii polskiej. Jednocześnie jestem świadoma, że niektóre kwestie dotykam połowicznie, a tym samym mam nadzieję, że niniejsza praca zainspiruje kolejnych badaczy do stawiania pytań i szukania jeszcze innych odpowiedzi oraz uzupełnień zawartych w prywatnych, zamkniętych w „szufladach” źródłach.

Wnioski

Cecylia Walewska żyła 81 lat, z których ponad pół wieku poświęciła na aktywność pisarską i publicystyczną. Należy ją zaliczyć do grona najbardziej poczytnych i popularnych powieściopisarek swoich czasów. Z mało znanej pisarki stała się osobą publiczną, której teksty były czytane nie tylko przez uznanych krytyków literatury, ale również przez szerokie grono kobiet i mężczyzn, które ją szanowało i doceniało wysiłek pisarski oraz świeżość przedstawianych poglądów i podejmowanych nowych prądów literackich. Cecylia Walewska jest autorką co najmniej 679 tekstów różnorodnej proweniencji, publikowanych na łamach rozmaitych periodyków, głównie warszawskich. Na rynku wydawniczym ukazało się co najmniej 31 tomów jej nowel, szkiców, powieści, tłumaczeń oraz monografii ruchu kobiecego. Całe jej życie charakteryzowała skromność. Pomimo to, poprzez przyzmat swoich działań, prezentuje się jako kobieta odważna oraz niezłomna.

Twórczość autorki nie da się ująć w jednoznaczne ramy. Analizując jej dorobek literacki, da się zauważyć, że Walewska nieustannie pracowała nad własnym stylem narracji. Przez całe życie poszerzała podejmowane przez siebie wątki, orientowała

się w panujących trendach literackich. Moim zdaniem uzasadnione jest nazywanie Cecylii Walewskiej *kronikarką ruchu kobiecego*, ponieważ jako jedna z pierwszych podjęła próbę spisania historii aktywności społeczno-politycznej polskich kobiet. Była świadoma potrzeby podjęcia tego tematu, jej celem było wypełnianie białych plam w dotychczasowej historiograficznej praktyce. Monografie Walewskiej są współcześnie najczęściej wykorzystywanym przez badaczy źródłem informacji do dziejów polskiego ruchu emancypacyjnego przełomu XIX i XX w.

Cecylia Walewska wywodziła się z niezamożnej, spauperyzowanej rodziny szlacheckiej. Rodzice od najmłodszych lat wpajali jej szacunek do tradycji, patriotyzm, poczucie obowiązku nauki i pracy oraz solidarność rodzinną. Jednocześnie ta sama rodzina, w szczególności ojciec, pozwoliła przyszłej pisarce na samostanowienie względem własnej edukacji. Istotny wpływ na podjęcie nauki w III Żeńskim Gimnazjum Rządowym, a tym samym zdobyciu patentu nauczycielskiego, miały poglądy Narcyzy Żmichowskiej, która w swojej działalności przykładała szczególną wagę do zmiany roli i znaczenia kształcenia kobiet. Zainspirowana bohaterkami z jej powieści Walewska przez całe swoje życie wytrwale dążyła do wyznaczonych sobie kolejnych celów. Ponadto zdobyta przez nią wiedza pozwoliła jej podejmować świadome decyzje, które nie ograniczyły się tylko do spełniania funkcji żony i matki. Usamodzielnionej i wykształconej Walewskiej łatwiej było w ten sposób podejmować działania celem dorównania mężczyźnie i wejść w dorosłe życie. Doświadczona własnymi problemami, którym szybko musiała stawić czoła po śmierci ojca, przez większość życia dążyła w swojej aktywności społecznej do uświadamiania kobiet, jak ważna jest dla ich życia edukacja i możliwość podjęcia zawodu, który pozwoliłby im zapewnić byt i usamodzielnić się finansowo.

Cecylia Walewska bez wątpienia należała do grona najwybitniejszych przedstawicielek inteligencji zamieszkującej Królestwo Polskie. Przez większość życia mieszkała w Warszawie, do której sprowadzili się rodzice po klęsce powstania styczniowego. Zdobyła wykształcenie, wyszła za mąż z własnego wyboru i miłości. Była kobietą aktywną, niezależną finansowo, co stawia ją w tamtych czasach w gronie kobiet wyzwolonych.

Warszawska inteligentka była ciekawa świata. Podkreślała niezaspokojony głód wiedzy, śledziła pojawiające się nowe publikacje znanych i cenionych ludzi ze świata i kraju. Jej zainteresowania i horyzonty były niezwykle szerokie. Chętnie wyjeżdżała za granicę, a o poczynionych wówczas swoich obserwacjach donosiła na łamach prasy.

Cecylia Walewska zarówno w czasie zaborów, jak i w niepodległej Polsce uczestniczyła w życiu towarzyskim Warszawy. Prowadząc własny salon literacki, starała się być jak najlepszą gospodynią. Łączyła spotkania towarzyskie z działalnością filantropijną.

W biografii Cecylii Walewskiej jest kilka wątków bardzo trudnych do ogarnięcia głębszą refleksją. Po pierwsze, są to relacje z mężem – Stanisławem Adamem Markiem Walewskim i odtworzenie jego rzeczywistego stosunku do aktywności żony na niwie emancypacyjnej. Po drugie, wyjaśnienie procesów jej zbliżenia się do świata polityki i dokładniejsze odtworzenie zachodzącej w tej płaszczyźnie ewolucji jej poglądów. Szereg wniosków na tym polu może mieć charakter hipotez. Po trzecie, jej związek z przedstawicielkami różnych odcieni ruchu kobiecego.

Relacja z najbliższą rodziną była zdecydowanie ograniczona po ślubie przez jej męża i nie znalazła nawet szerszego, bezpośredniego odbicia na kartach obszernego pamiętnika pisarki. Uważam, że przyczyny tego należy poszukiwać w zaborczości Adama Marka oraz w niższym wobec męża statusie społecznym Walewskiej, które stawiało pozycję rodziny pisarki w ich domu w mniej uprzywilejowanym położeniu, pomimo nawet uzyskania wyższego wykształcenia przez jej braci.

Cecylia Walewska niejednokrotnie podkreślała, że rodzina to ważna część jej życia, a mimo to nie wspominała wiele na jej temat. Zdawkowe informacje pojawiają się jedynie w opisywanym przez nią w pamiętniku okresie dzieciństwa i młodości. Niewiele wspominała o rodzinie ze strony ojca oraz o posiadanym przez wujostwo Jałbrzykowskich majątku Mirzec. Według relacji pamiętnikarskiej Józefy Prendowskiej wspomniane dobra ziemskie były własnością powstańca styczniowego – Józefa Prendowskiego, a następnie po klęsce powstania w ich posiadanie wszedł generał K. Egger, który otrzymał je za zasługi w stłumieniu styczniowej insurekcji. Pisarka nie wspominała również o samobójstwie Justyny Marii Zaleskiej oraz rozejściu Jadwigi Zaleskiej z mężem. Czy Walewska wstydziła się tych historii rodzinnych i wielu innych, które wyraźnie przemilczała? Najprawdopodobniej tak, ponieważ zdecydowanie chętniej pisała na temat rodziny swojego męża, co sugeruje, że spisując pamiętnik, pamięć miała dobrą.

Stosunek męża wobec działalności żony na rzecz ruchu kobiecego nie zawsze był pozytywny. Autorka wielokrotnie podkreślała, że jej mąż był przychylny feminizmowi, ale pomimo to w niektórych przypadkach można dostrzec, że przeszkadzał mu brak większej uwagi poświęcanej jego osobie przez małżonkę, co najpewniej było konsekwencją zbyt długiego czasu, jego zdaniem, jaki jego ukochana poświęcała tej sprawie.

Działalność Cecylii Walewskiej w różnych organizacjach społecznych, kobiecych oraz oświatowych nie da się jednoznacznie, politycznie i światopoglądowo określić. Unikała ona publicznych deklaracji politycznych. W epoce zaborowej za podstawę określenia jej wartości ideowych posłużyła prasa, na łamach której publikowała, oraz jej udział w pochodach narodowych. Pisarka należała do niemałej grupy kobiet swojej epoki, które uważały, że udział w pracy oświatowej przyczyni się do przyznania kobietom praw wyborczych, a w przyszłości polepszy ich sytuację

w niepodległym państwie. Dlatego też po Wielkiej Wojnie zauważyć można, że udział w pracach na rzecz odbudowy państwa polskiego był dla Cecylii Walewskiej sprawą najważniejszą, przez co zbliżyła się do wizji niepodległego państwa wyznawanej przez Józefa Piłsudskiego. Postawa Walewskiej i jej poglądy uległy zmianie w okresie trwania niepodległego państwa polskiego. Przedstawienie jej ewolucji było zdecydowanie łatwiejsze, gdyż pisarka nie ukrywała w pamiętniku swoich poglądów wobec prowadzonej polityki przez Marszałka. Widać w tym okresie jej rozczarowanie tą polityką i zbliżenie się poglądom do Narodowej Demokracji.

Cecylię Walewską cechowała życzliwość i bezinteresowność wobec innych ludzi. Nie lubiła plotek i unikała ostrych osądów. Od samego początku uczestniczyła w spotkaniach grup działaczek nieformalnych, a później stowarzyszeń formalnych. Związki z przedstawicielkami ruchu kobiecego były zróżnicowane. Nawiązane relacje z tak ważnymi założycielkami Związku Polskiego Równouprawnienia Kobiet jak Paulina Kuczalska-Reinschmit i Józefa Bojanowska nie można nazwać bliskimi czy przyjacielskimi, a po rozłamie w ZPRK Walewska zerwała z nimi nawet kontakty. Mimo to pisarka doceniała ich wkład i zaangażowanie w działalność na rzecz ruchu kobiecego, o czym donosiła w swoich publikacjach.

Wydaje się, że w rzeczywistości jedyną i najbliższą przyjaciółką Walewskiej, przez cały okres życia, była Matylda Grohman. Pisarka we wspomnieniach podkreśla ich bliską relację od szkolnej ławy. Mimo iż Grohmanowa nie należała i nie działała w żadnym ze stowarzyszeń kobiecych, zawsze wspierała pisarkę w podejmowanych przez nią przedsięwzięciach. Walewska podkreślała potrzebę Matyldy do niesienia pomocy potrzebującym. Na życzenie Walewskiej Grohmanowa od 1917 r. stała się przewodniczącą Towarzystwa Zawodowego Kształcenia Kobiet. Jeśli chodzi o prywatne informacje na temat Grohmanowej i jej rodziny, pisarka zachowuje dyskrecję.

Jednym z najistotniejszych społecznych działań, podjętych przez Cecylię Walewską, było prowadzenie Niedzielnej Szkoły dla Pracownic. Poprzez realizowany pionierski program zawodowy dla uczennic pragnęła wyrobić w nich postawy narodowe i patriotyczne. Patrząc na dokonania Walewskiej na rzecz tego przedsięwzięcia, widać, że była kobietą ambitną. W trakcie Wielkiej Wojny szukała w niecodziennych trudnych realiach funduszy dla utrzymania szkoły. Postawa ta świadczy o jej przedsiębiorczości i gospodarności.

W działalności Cecylii Walewskiej najważniejsza była aktywność społeczna i oświatowa oraz krzewienie akcji pomocowej na rzecz najbardziej potrzebujących i zmarginalizowanych. Wierzyła, że kobiety są bardziej altruistyczne i etyczne od mężczyzn. Jej postawę zawsze charakteryzował patriotyzm w powiązaniu z realizmem politycznym.

NOTKA O AUTORCE (ABOUT THE AUTHOR)

Dr Urszula Klemba – doktor nauk humanistycznych w dyscyplinie historia. Związana naukowo z Katedrą Historii Polski XIX wieku na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Łódzkiego. Magisterskie studia historyczne ukończyła ze specjalizacją archiwalną, którą na co dzień wykorzystuje w pracy zawodowej. Autorka kilkunastu publikacji o tematyce historycznej i czynna uczestniczka konferencji naukowych.

Zainteresowania naukowe: historia obyczajów XIX i XX w., historia kobiet, kultura uzdrowiskowa w Europie, dzieje polityczne, społeczne i gospodarcze ziem polskich w XIX w., historia literatury, biografistyka.

e-mail: urszula.klemba@gmail.com